RUBOVSZKY KÁLMÁN

Egy régi New York-i Légy jó mindhalálig

Sokak számára talán nem mondunk újságot, ha elismételjük, hogy Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényét közvetlenül a Tanácsköztársaság leverése után kezdte írni, és folytatásai 1920-ban láttak első ízben napvilágot a Nyugatban. Könyv alakban 1921-ben jelent meg az Athenaeum kiadónál, és időközben 1922-ben elkészíttették a regény ifjúsági változatát is.

Az első megjelenés óta se szeri, se száma azoknak az adaptációs változatok-nak, melyeknek csak egy részét ismeri a közvélemény. Ki gondolna ugyanis utána annak a figyelemre méltó ténynek, hogy ebből az alkotásból két film, három hangjáték, egy diaváltozat és egy opera is készült! De ne felejtsük ki sem-miképpen azt az 1929-ben a Nemzeti Színházban bemutatott színdarabváltozatot sem, amelyet Móricz Hevesi Sándor ösztönzésére írt meg nagy ambícióval, hiszen írásaiból is tudjuk, de a drámaíró Móriczról szóló, 1979-es, nyíregyházi konferencián elhangzott párbeszédekből is ez derült ki, hogy ha ő nem is e műfajban alkotta legjobb műveit, mindig nagy vágyai közé tartozott a színház. Nos, ami a *Légy jó mindhalálig* színdarab-változata bemutatóinak számát illeti, igazán nem panaszkodhatna.

Móricz levelezéséből és a nagy íróról szóló könyvekből egyértelműen kiderül, hogy az író műveit, adott társadalmi körülmények között, kénytelen volt egyszersmind üzleti vállalkozásnak is tekinteni. Ugyanakkor egész élete e rideg törvények érvényesülésével szembeni kemény küzdelem és ellenállás. Sokszor szisszen fel fájdalmasan egy-egy lelkesen elkészített színpadi regényadaptációjának bemutatója után, azonban a környezete által diktált szabályok alól nem képes kitörni. Íme, a színdarab amerikai változatát is az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársaság igazgatójával, Fejes Sándorral való üzleti jellegű civakodás közepette hozza szóba, saját fegyverével kívánva leszerelni a vállal kozót: „Kedves Barátom,
nagybecsű leveledre válaszolva, engedd meg, hogy háromhetes betegségemre emlékeztesselek. Mialatt itt feküdtem az ágyban, azalatt háromszor keresett fel Incze Sándor s Marton Sándor dr. és olyan nagyarányú ajánlatot tettek nekem, amilyet még nem kaptam. A *Légy jó mindhalálig* számára egy európai propagandát, sőt amerikait. Incze épp most van Berlinben, ebben az ügyben." A levél keltezése 1929. XII. 23. (Móricz Virág: Apám regénye 396. old.)

Hogy a darab berlini propagandája nem járt sikerrel, azt Móricznak egy évvel későbbi Az Estben (1930. XI. 16.) megjelent nyilatkozatából tudjuk:

„- Kíváncsi vagyok, mi lesz *Légy jó mindhalálig* című darabommal? A németek nem vették meg. Eljött Berlinből a darabot megnézni Elisabeth Bergner. Elolvasta a szöveget és azt mondta, hogy nagyon szép, de ő nem látja."

Az Egyesült Államokban megjelenő The New York Times viszont már a Móricz imént idézett levelét követő héten (XII. z9-én) ismertetőt közöl (talán nem véletlenül), Elisabeth de Punkosti aláírással, mely az újságot 1929. december 4-én keltezett levelében ekként tudósította Budapestről:

„A jelenlegi budapesti színházi állapotokat talán az jellemzi leginkább, hogy az elmúlt héten hat premier volt a város nyolc színházában. Sikeresnek azonban, a szó igazi értelmében, ezek közül csak egy tekinthető.

Ezt a darabot az egyik állami színházban, a Nemzeti Színházban mutatták be. Szerzője Móricz Zsigmond magyar regényíró és folklórgyűjtő, és a színdarab címét valahogy így lehetne visszaadni «Be Gond Till You Die» *(Légy jó mindhalálig).*" Ezt követően a tudósító aprólékosan elmondja a számunkra ismert mű cselekményét.

Ha sikernek lehet mondani, hogy a *Légy jót* Ámerikában is bemutatták, akkor azt mondhatjuk, hogy a mű amerikai propagandája eredményes volt, hiszen a következő, 1930-as év tavaszától megszaporodnak a magyar újságokban a *„nagy* üzletről" szóló tudósítások: „Amerika részére megvásárolták Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című színdarabját. New Yorkban fiú fogja játszani a főszerepet. (. . .) Újból hódító útra indul egy nagy sikerű magyar színdarab. Albert Kaufmann a Paramount Budapesten járt igazgatója megvásárolta Móricz Zsigmondnak *Légy jó mindhalálig* című nagy sikerű színdarabját, amely eddig 70 előadást ért meg ebben a szezonban az állami színházak színpadán. Kaufmann a Schubert-házzal együtt fogja a darabot New Yorkban bemutatni. Egyben opciót vett az újdonság beszélőfilm-jogára is." (Magyarország, 1930. május 25.)

Szeretnénk e közlés néhány felületességére felhívni a figyelmet. Először is a darabot nem Albert Kaufmann, hanem S. Jay Kaufman vásárolta meg, aki nem a Paramount igazgatója volt, hanem csupán egyik ügynöke. Ugyancsak téves a Schubert elnevezés is. Helyesen Shubertnek kell írni, és ez arra utal, hogy az előadás közönségét, ha nem tévedünk, a híres színházi ügynökség, a Shubert Theatre Corporation szervezi. Erre a *The Lottery* amerikai bemutatójának eddig ismeretlen színlapján is van utalás.

A tévedések egy részét a Magyarország is korrigálja 1930. november I 3-i számában, majd hírül adja: „Az amerikai lapok most jelentik be, hogy Móricz Zsigmond darabjából, a Légy jó mindhalálig-ból megkezdődtek már a próbák. A Majestic színházban fog színre kerülni először angol nyelven, és a színház november 23-ára tűzte ki a bemutató előadást.

A New York Times, mint rendkívüli érdekes darabot, az új magyar színpadi termékek egyik legjelentékenyebb művét konferálja be a Légy jó mindhaláligot, angol címe The Lottery. A darab próbáján jelen voltak már Nagy Endre és Incze Sándor is, akik sok jó tanáccsal szolgáltak a New York-i rendezőnek."

A The Lotteryt tehát a Majestic Theatreban mutatják be. De felmerül az a kérdés, hol van ez a Majestic színház New Yorkban? A tekintélyes The Oxford Companion to the Theatre (Edited by Phyllis Hartnoll. London, 1957) szerint két Majestic színház létezik ez idő tájt New Yorkban: az egyik a Colombus Circle-ön, a másik a 44. utcában a Broadway és az Eight Avenue között. Ez utóbbi most is ott tartja előadásait, azonban annak idején nem itt adták elő a darabot, hanem a Brooklynban működő Majestic Theatre-ban. Ezt bizonyítja a most megismert és mellékelt színlap is. Nem tudjuk biztosan, de elképzelhető, hogy ez a 44. utcai színházzal is üzleti kapcsolatban állt. Annak a Brooklyn-i Majesticnek, ahol a *The Lotteryt* bemutatták, az az Edward Douglas Stair volt az elnöke, aki a Who is who in America? 1930-31. (A. N. Marquis. London. Chicago) című könyv tanúsága szerint is a Majestic Theatre Company (Brooklyn) és különféle újságok hasznában volt érdekelt.

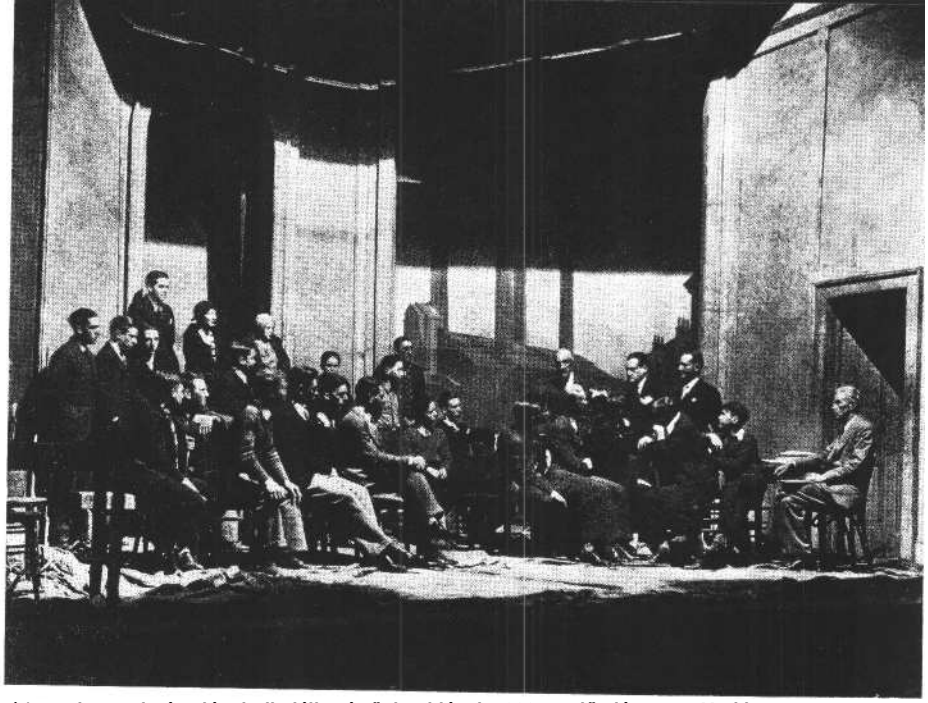

Móricz **Zsigmond Légy jó mindhalálig című darabjának 1930-as előadása New Yorkban**

Mi az érdeklődő levelünket 1980 januárjában természetesen a 44. utcai Majestic színházba küldtük, de az anyagaikat archiváló The Shubert Archive a *The Lotteryről* semmilyen anyagot nem talált:

„Kedves Mr. Kálmán,
Az Ön Majestic Színháznak küldött levelét, mely Móricz Zsigmond The Lottery című darabjára vonatkozik, hozzánk továbbították. Sajnos azonban mi a gyűjteményünkben semmilyen anyagot nem találtunk sem a szerzőről, sem az előadást-ól.

Azt javaslom, hogy forduljon a New York Public Library Színházi Gyűjteményéhez (Theatre Collection), III Amsterdam Avenue, N.Y.C. I0023. Egészen biztos vagyok benne, hogy ők segítenek Önnek.
1980. március 10.
Üdvözlettel Brigitte Küppers
archivátor"

Ez a levél is megerősíti, hogy a színdarabot nem a 44. utcai Majesticben, hanem egy lexikonban nem szereplő brooklyni névrokonában mutatták be, hiszen az előbbi színház anyagának archívuma (The Shubert Archive) nem tartalmazza az előadás dokumentumait, és bár a The Brooklyn Majestic Company vezetőségében a Shubert urak is szerepet játszottak, e színház anyagát, a jelek szerint, nem olyan gonddal vagy egyáltalán nem őrzi a The Shubert Archive.

Így jutott hát el levelünk még 1980 márciusában a The New York Public Library Performing Arts Research Centerbe, ahonnan szinte azonnal, még 1980. április 21-én választ kaptunk:

„Kedves Dr. Rubovszky
Sajnáljuk, de a Billy Rose Színházi Gyűjteményben nem találjuk a The Lottery szövegkönyvét. Az adaptálás S. K. Laurentől származik. Vannak újság-cikkkivágásaink és szemelvényeink a produkcióról, és ha bármelyik ezek közül segítene Önnek, küldje vissza formanyomtatványunkat, és díjszabás ellenében én biztosítani fogom Önnek a xeroxkópiák megszabott árán az anyagot.

Ha ez Önnek nem elegendő, a Washington D. C.-ben működő Library of Congress információs részlegéhez fordulhat abban a reményben, hogy a szövegkönyv talán ott a rendelkezésére áll.
CJdvözlettel Paul Myers, gondnok.
The Billy Rose Theatre Collection"

A dokumentumokat természetesen megrendeltük, és így jutott a birtokunkba *a The Lottery* premierjének programját tartalmazó The New York Magazine Program 7. 11. és 13. oldalának xeroxmásolata, valamint az előadás hátom érdekes fényképe.

Ezenkívül, megfogadva Paul Myers tanácsát, a The Library of Congresshez is írtunk, amely 1980. július r s-én röviden válaszolt:

„Noha valamennyi kartotékunkat alaposan átkutattuk, beleértve a Szerzői Jogvédő Iroda katalógusát is, nem tudjuk megállapítani a Móricz Zsigmond The Lottery című drámájáról készített feljegyzések tartózkodási helyét."

A The Lottery szövegkönyve tehát a kutatások pillanatnyi állása szerint eltűntnek tekinthető, azonban arra, hogy a darab cselekménye milyen lehetett, néhány dokumentumhól lehet következtetni:

„Pesszimizmussal nézem amerikai premieremet, amely egyáltalán nem izgat - mondja Móricz Zsigmond (...) Az amerikai Kaufmann vette meg a dara-bot, most lesz a bemutatója New York-ban. Hétfőn kaptam levelet Nagy Endrétől, aki most odaát van. Beszélt egy színésszel, aki a darabban játszik, és azt mondta: kitűnő! Azt írta Nagy Endre, menjek át azonnal. Nem megyek! Várjuk meg először a nyolc órai vonatot... Lesz-e belőle siker! A családom persze lázban volt és nem tudták megérteni az én közönyömet, pesszimizmusomat.

Nem izgat! Már a címe miatt sem. Az amerikai, amelyet bibliás nemzetnek hittem, ezt a címet adta a darabnak: The Lottery (A lutri). Biztosan reklámdara-bot csináltak belőle a lutri elleni propagandára. Ez a darabok sorsa Amerikában" G. .) „-- Nos hát ezért menjek én oda! Mert valóság az, hogy van egy magyar glóbusz, mely a saját törvényszerűségei szerint él..." (Az Est, 1930. no vember 16.) E sorokból arra következtethetünk, hogy az átdolgozott változatot maga Móricz sem ismerte, csak bizonyos jelek alapján tett keserű következtetéseket, melyek nyomát Móricz Virág könyvében, az *Apám* regényében is meg-találjuk (397-398. old.):

„Először is a Légy jó mindhalálig propagandája: két év múlva valóban előadták Amerikában Marton Sándor közvetítésével, néhány kisvárosban, de hogy! Csináltak belőle egy lutriellenes propagandadarabot, melyben sokkal több szó esett a szerencsejátékról, mely abban az időben igen elharapózott oda-kint, mint Misiről. A második felvonás közepén még nem lehetett megállapítani, melyik gyerek a főszereplő. Csúfos bukás lett belőle, undor, dührohamok, el-keseredés."

E néhány sorral kapcsolatban is engedtessék meg, írójával szembeni tisztelet mellett, egy kis kiigazítás: 1929 decemberéhez képest nem két év múlva, hanem egy év múlva, 1930. november 17-én volt a bemutató, és nem csak néhány kisvárosban (erről nincs biztos tudomásunk), hanem New York Brooklyn városrésze legjobbnak hirdetett színházában. A programfüzet ezt bizonyítja. Az bizonyos, hogy tervezték másutt is bemutatását:

„Ugyancsak tegnap volt az első előadása, de még csak Brooklynban, Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig című kitűnő és nagyértékű színművének, amelyet The Lottery címmel hoztak színre. A darab igen nagy és mély hatást tett a közönségre, ha majd később behozzák New Yorkba, egyes szereplőket az új

előadás számára fel kell cserélni" - tudósítja Korda Sándor 1930. november 19-én kábeltáviraton Az Estet. Korda itt New Yorkon nagy valószínűség szerint annak Manhattan negyedét érti. A *The Lottery* cselekményét azonban legteljesebben az az ismertetés fogalmazza meg, melyet a *The* New York Times 1930. november z3-i száma közöl.

„Azok közül az új színdarabok közül, melyek többé, kevésbé közvetlenül Broadway, Brooklyn és Queens számára érdekesek, nem több mint három hete láttuk Owen Davis komédiáját »A feleség távolléte«-t; S. J. Kaufman új produkcióját »A lottó«-t, és Reginald Owen a mozidráma új iskolájához tartozó darabját a »Jack karrierjé«-t. Ez a trió természetesen szorgalmas hetet jelentett a brooklyni újságok újságírói számára, mely Mr. Davis komédiájával kezdődött, és amelynek premierjéről Faltbush The Standard Unionjában a következőket olvashatjuk: (. ..)

(. . .) A továbbiakban még arról számolunk be, hogy a Majestic Theatre-ben Junior Durkinon és Augustin Duncanen kívül még vagy félszázan szerepeltek a Móricz Zsigmond magyar művéből S. K. Lauren által készített adaptációban. A lottó (The Lottery), melyet csekély változtatással egy hét múlva Atlantit City-ben is fognak játszani, úgy tűnik, Durkin mester révén lerombolja a boldog gyermekkori hit mítoszát (to tear do the Santa Claus), a The Eagle pedig ezt a következőképpen ecseteli;

»Az a színhely, mely a sajátos témával összefüggő *A lottóban* elénk tárul, nem egészen szokatlan. Az a fiatalember, aki egy tőle fiatalabb fiúnál végzett házitanítóskodással tölti idejét, és minden este a kollégiumi város egy vak lakójának olvas fel újságból, szorgalmas és ambiciózus. Ez a vak ember minden héten megkéri a fiatalembert, hogy vásároljon egy ticketet a nemzeti lottóra.« »A fiatalember beleszeret a tanítványa kisebbik nővérébe, ez a lány megszökik az iskola korábbi felsős diákjával, akit a fiatalember jó barátjának gondolt. A szökést megelőzően azonban ellopja azt a lottócédulát, melyet a fiatalember öreg védence számára vásárolt, és amelyet meg-mutatott ennek az állítólagos barátnak is. A fiatalember ekkor még nem tud arról, hogy egy soron kívüli húzáson az ő lottócédulája 50 00o koronát nyert. Ez a barátnak hitt személy ugyanis a fiatalember pénztárcájába a nyertes lottócédula helyére olyat csempészett, mely nem nyert.«

»A szökésben levőknek sikerül az állomásra jutni, és miután a vak ember meg van arról győződve, hogy a fiatalember a lottócédulát egyszerűen eladta, a fiatalembert letartóztatják. Úgy látszik, ez a magyar iskola legálisan ítélkezhet saját tanulói felett, és így ezt a fiatalembert is a magasztos tanári törvényszék vallatja. Abban a pillanatban, amikor ez a testület meghozza ítéletét, a fiatalembernek fel kell fedeznie, hogy gyermekkorának immár vége szakadt (there is no Santa Claus). (Ezt az ítéletet a következő pillanatban kénytelenek megváltoztatni, mert értesítést kapnak a rendőrségtől, hogy a lányszöktető csaló mindent bevallott.)«

Hogy siker volt-e az előadás? Lehet, hogy az volt, de ennek inkább az ellenkezőjét látjuk dokumentálni. Kíváncsiságból ugyanis megnéztük, hogy a Best Plays sorozatban szerepel-e a *The Lottery.* Ez a sorozat arról nevezetes, hogy azoknak az előadott színdaraboknak közli a teljes szövegét, valamint az elő-adás fénykép-illusztrációját, melyek a kérdéses évben New Yorkban sikeresek voltak. Nos, átnézve a Best Plays of 1929-1930 (New York, 1934) kötetet, abból magyar szerző sem hiányzik, pl. Molnár Ferenc, azonban a *The Lottery* nem szerepel a sikeres darabok között. Még csak meg sem említik. Igaz tehát az az állítás, hogy még ilyen átdolgozott formában sem aratott közönségsikert Amerikában a *Légy jó mindhalálig.*

A most napvilágra került programfüzetlapokból és -fotókból az eddig említetteken kívül még a következő, változtatásra vonatkozó információkat olvashatjuk le: Noha a szereplők listája, melyet a megszólalás sorrendjében közöl a programfüzet, azt tükrözi, hogy a történet időrendje egészében a móriczi elképzelések szerint zajlik, és ezt a felvonások helyszíneinek tagolása is megerősíti, mégis felfedezhetünk néhány furcsaságot. Az egyik az, hogy a cselekmény egyáltalán nem Debrecenben játszódik, hanem Budapest egyik külvárosában („The action takes place in a small town a suburb of Budapest"). Ez a kis elővárost tele van füstös gyárkéménnyel, amint az egyik jelenetet ábrázoló fotóból is kiderül. Magára a díszletre egyébként a rendező Marion Gering nem sok gondot fordított. Adott esetben a díszlet elé vont ponyva jelentette az újabb jelenet dísz-letét. A szereplők közül Michael Nilas, John Torok, Prof. Valkai, Viola Doroghy, Bella Doroghy, Andras Tannenbaum, Orcy, boys, Uncle Steffan, Alex Doroghy, director, policemen, Mrs. Torok, Prof. Bagol, Prof. Batori, Prof. Sakardi. Prof. Juhas, Prof. Jeles a magyar változat megfelelő neveinek átírásai. Új szereplők : Chico, Pogany (ezt a feltehetően magyar John Pogany játszotta), Erno, Peter, Robi, Solma.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a producer S. Jay Kaufman, az adaptátor S. K. Lauren, a rendező Marion Gering és társa, Watson Barrat, valamint a főszereplő, egyébként a fénykép szerint tehetségesnek látszó ifjabb Durkin, vajon az amerikai színjátszás első vonalába tartozott-e? Abból, hogy nevük egyetlen, a kor legnevesebb amerikai színházi embereit is felsoroló könyvben nem szerepel, arra következtetünk, hogy szó sem lehetett első vonalról.

Joggal feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon mi szükség van arra, hogy egy a jelek szerint korántsem elsőrangú szín-házi bemutató emlékének teret szenteljünk. Úgy gondoljuk, hogy az ilyen szín-darab-áttelepítések révén létrejött adaptáció-művek a „magyar glóbusz" kultúrájának nagykövetei voltak és lesznek. Azt sem állítjuk ugyan, hogy már a *Légy jó mindhalálig* móriczi színpadra vitele is a legideálisabban sikerült volna, hiszen már az tele van az oldottabb dramaturgiának tett engedményekkel, azonban azt, hogy az amerikai néző a *The Lottery* alapján hitelesen ismerte volna meg világunkat, a jelek szerint még kevésbé van jogunk kijelenteni:

„Szegény Nyilas Misi ... Az életem külsőségekben nemigen gazdag, mert sose kerestem a külsőségeket: mindig tele voltam az érzések zúgásával s az elég volt, még sok is . . . A Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommun alatt s után elszenvedett dolgokat. Ezt, tudja, még eddig soha senkinek ki nem vallottam. Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naiv s gyermekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem, s lám az egész világ elfogadta, s a gyermek sorsát látták benne. Az ember örök gyermek, s gyermek marad, ha a feje deres is. Talán az az egy szép dolog van az életben, s ez az egy vigasztaló." (Móricz Zsigmond levele Kardosné Magoss Olgának 1930. dec. 12-én.)